

ELIADE'Yİ YENİDEN KURGULAMAK

Re-constructing Eliade

La reconstruction d'Eliade

Esmâ TEZCAN*

ÖZET

Bu çalışma, Mircea Eliade'nin *Mitlerin Özellikleri* adlı monografisi, kuramı, yöntemi ve kaynakları bakımından incelenmesini amaçlamaktadır. Eliade'nin eserinde, "mit" kavramının kavramın tek bir tanıma indirgenip indirgenemeyeci tartışılmaktadır. Eliade'nin eserinde, mitlerin tüm yönleriyle incelendiği savı, yazarın mit kategorisine getirdiği sınırlayıcı yaklaşım sebebiyle, karşılanmamaktadır. Bu ayırıcı yaklaşım, Eliade'nin eserindeki nesnellik iddiasını eleştirmeyi mümkün kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Mircea Eliade, mit tanımları, gerçeklik, nesnellik.

ABSTRACT

The analysis of the theory, method and sources of Mircea Eliade's monography, *Aspects of Myths* is the purpose of this essay. The main discussion in Eliade's work is; whether it's possible to reduce the definitions of myths down to one single definition. In Eliade's work which claims to encompass all the aspects of (all) myths, falls short of its' aim. Eliade being very selective in defining what myth is and what not, shows a rather personal approach. This selective approach reduces the objectivity in Eliade's work.

Key Words

Mircea Eliade, myth definitions, reality, objectivity.

Mircea Eliade'nin *Mitlerin Özellikleri* adlı monografisini, kuramı, yöntemi ve kaynakları bakımından incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, önemli bir din tarihçisi ve filozof olan Eliade'nin bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu monografiye Antropolojik/Gösterimci kuram açısından yaklaşmak ve yapının yöneldiği konuları arkaikçi bir bakış açısıyla incelemek gerekmektedir. Yapıya yaklaşılacak kuram gereği, Eliade'nin özgeçmişi de önem kazanmaktadır. Rumen bir akademisyen olan Eliade, hayatını evrensel dini motiflerin, mitlerin ve arkaik toplum ve inançlardan günümüze uzanan yolun araştırılmasına adanmıştır.

"Mit" (myth) kavramının tanımlan-

ması en zor kavramlardan biri oluşu, konuya belli bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda Eliade'nin monografisini, akademik çalışma çerçevesi içinde, klasikleri, karşılaştırmalı mitolojiyi, dini araştırmaları, edebi eleştiriyi ve hatta fenomenolojiyi de kapsayacak biçimde yapmış olduğu söylenebilir. Temelde "mit" kavramına getirdiği açıklamalar, Eliade'nin "mit" kavramını tek bir tanıma indirgediği anlamına gelmemektedir. Eliade'nin söz konusu kavrama yaklaşımını şöyle özetlemek mümkün: "Mit kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, 'başlangıçtaki' masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır[...]Demek ki mit, her zaman bir 'yaratılışın' öyküsüdür" (16). Bu tanımlamaya

* Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

rağmen Eliade, mitlere farklı biçimlerde yaklaşılabilirliğini vurgular ve "...tüm arkaik ve geleneksel toplumlardaki mitlerin bütün tür ve işlevlerini içerebilecek bir tek tanım bulmak olanaklı mıdır?" sorusunu yöneltir (16). Bu sorudan da görülebileceği gibi Eliade, bu soruna çok boyutlu ve eleştirel yaklaşmaktadır ki bu da yapıtın içeriksel değerini arttırmaktadır. Kendisi de Antropolojik kuramdan faydalanan Eliade'nin yapıtı pek çok meslektaşlarınınkinden farklı olarak, sadece araştırma temelli değildir. Eliade, özellikle kişisel deneyim, yerinde inceleme, zaman, mekan ve anlatım ortamı (context) bağıntılı tespitlerde bulunur. Ancak Eliade, bunların yanı sıra, otantik bir biçimde, "mit" kavramını kendi önsözleri ile ilişkilendirmiştir. Bu durum eleştirilebilecek bir nokta gibi görünmektense de "kesin doğru" anlayışının mitler bağlamındaki belirleyiciliği de göz ardı edilmemelidir. Yani, bir mitin (yada dini inanışın), bir birey veya topluluk üzerindeki belirleyiciliğini tam anlamıyla bilmek mümkün olmadığı gibi, arkaik kökenine inildiği taktirde de "doğru" veya "yalan(cı)" oldukları konusunda kesin bir yorum yapmak da olanaklı değildir. Ancak gözleme dayalı genellemeler yapılarak spekülasyonlar üretilebilir. Dolayısıyla bir "yaratılışın" öyküsü olarak tanımlanan mit herşeyin ötesinde, öncelikle "öykü"nün gücü ve büyüü bağlamında, Eliade'nin öykünün "gerçekliği" kavramı ile örtüşmektedir. Bu doğrultuda da Eliade'nin yöntemi yanlış görünmemektedir. Eliade, ayrıca mitin etimolojik yüzünün göz ardı edilmemesi konusunda ısrarla durmaktadır. Eliade'ye göre, şeylerin nasıl var olduklarını açıklamak, bir anlamda-dolaylı da olsa-onla-

rı açıklamak anlamına gelmektedir. Ne var ki bu noktada önemli bir soru işareti oluşmaktadır; mitlerin temelindeki "önemli bir mesaj" mıdır yoksa yalnızca "iyi bir hikaye"den mi ibarettir? Geniş açıdan bakıldığında mitlerin doğası gereği her iki yanıt da önemli ve açıkça birbiriyile ilişkilidir. Bunun farkındalığıyla Eliade, bir mitin hem istisnai bir öykü gücünü barındırması, hem de eğlendirmenin ötesinde, hayatın herhangi bir yönüyle açık ve işlevsel biçimde ilgili olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda mitler; pozitif retorik aygıtlar, yani yapıcı ve destekleyici olarak görülmektedirler. Tüm bu açıklamalarda görüldüğü gibi Eliade, çalışmasını performans teorisi doğrultusunda ilerletmiş ve bazı olguları "apriori" olarak kabul etmiştir. Kuramsal açıdan tutarlılık gösteren yapıt, belli bir sistematik dahilinde ilerler.

Eliade'nin, Antropolojik kuram doğrultusunda yürüttüğü bu çalışma, fikirlerin aktarılabilirliği açısından belli bir sistematığe oturtulmuştur. Ancak Eliade'nin tümevarım yönteminin daha iyi anlaşılabilirliği açısından yazarın yaşadığı dönem içindeki bakış açılarının, yazarın kendisi de dahil olmak üzere inançların ve apriori kabul edilen bilgilerin göz ardı edilmemesi gerekir.

Eliade, söz edildiği üzere, bazı ön kabullerden yola çıkmaktadır. Ancak *Mitlerin Özellikleri* adlı yapıt açısından söz edilebilecek en önemli ön kabul, Eliade'nin deyimiyle, şudur: mit'in sayısız tanımları karşısında hepsinin ortak yönü, Yunan mitolojisi (çözümlemeleri)ne dayanmalarındır. Bu açıklama, günümüzde geçerliliğini biraz yitirmiş olsa da Eliade'nin metnini ilk ortaya koyduğu dö-

nemde (1963), neredeyse sorgulanamayacak bir ön kabul idi. Buna karşın Eliade, çalışmasında “Doğu dinlerinde dünyanın sonu”, “Farklılıklar ve benzerlikler”, “Gnostisizm ve Hint felsefesi” gibi konu başlıklarının yanı sıra pek çok kültür ve topluluğun arkaik inanışlarına ve bu doğrultudaki ritüellerine yer vermiştir. Bu anlamda, Eliade’nin bir “sınıflandırma” yöntemine başvurduğunu ve bir ön kabulden yola çıkarak, bireysel deneyimlerle edindiği bilgileri (farklı kültürler arası) karşılaştırdığını söylemek mümkündür. 19. yy Avrupalıları tarafından, mitlerin doğa ve meteorolojik olaylara (fenomenlere) yönelik basit birer açıklama olduklarına inanmak, sorunun ilk akla gelen cevabı idi. Bu durum Eliade’yi şaşırtmakla beraber 19. yy’ın, mitlerin doğanın açıklaması oluşu inancının dahi yeniden mitlerle ilişkilendiriliyor olması, ona hiç “gerçekçi” gelmemekte idi. Herşeyden önce, Eliade mitlerin “yalan” veya “fable” anlamında değil, “semantik bir miras” olarak alınmalarını gerektiği ve Hıristiyan dünyanın paganlığa karşı yürüttüğü bir polemik haline getirilmemesi gerektiği inancındaydı. Yöntem olarak sınıflandırmaya gitmesinin en önemli nedenlerinden biri bu durum olsa gerektir. Sonuçta, Eliade’nin kastettiği mitsel “gerçeklik”, tarihsel gerçeklikten farklıdır. Ne var ki Gösterimci kuram bağlamında düşünüldüğünde, dönemin en katı Hıristiyanları dahi inançlarının tarihsel gerçeğe dayandığı genel geçerlilik olsa bile, her Hıristiyan mitinin tarihsel gerçeklik ile örtüşmeyeceğinin bilincindedir. Fakat örnekte belirlenen durum pek çok kez “Ehl-i Kitap”

dinler için göz önünde bulundurulmadığından mitsel “gerçeklik” anlayışının detaylı açıklamasına, Eliade’nin yapıtının anlaşılır kılınması açısından genişçe yer verilmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere Eliade, bir kavram kargaşasını önlemek için, arketipçi eleştiriden yararlandığı kadar toplumcu-gerçekçilikten de yararlanmıştı.

Mitlerin Özellikleri başarılı kılan en önemli özelliklerden biri, tanımlanan ve/veya aktarılan “şey”lerin her birinin bir diğer “şey” bağlamında açıklanmış olmasıdır ki, bu da eserin anlam bütünlüğünü sağlamaktadır. Bu durum mit’in açıklanması sürecinde oluşturulan bağlam çerçevesini de tatmin edici ve “kabul edilir” hale getirmektedir.

Son kertede Eliade’nin tüm mitleri kapsamaya yönelik çalışması, büyük bir yanılğı olarak düşünülmemelidir. Eliade’nin göze çarpan yegane “açığı” ise; kendisinin çok önemseydiği (bir bakıma inandığı) belli bir gurup anlatıya (öykülemeye) sınıflandırma getirmemiş olmasıdır. Akademik çerçevede de olsa, belirlenen analitik sınıflandırmanın değerden düşmemesi için, bazı “adayların” mitoloji sınıfına dahil edilmemesi anlaşılabilir bir durumdur. Ne var ki bu durum, Eliade’nin kendi inançlarını-biraz da olsa-mitoloji kapsamının dışında tutmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla da yapıtın ana konusunun “mitler” olması gerekirken, daha çok “başkalarının mitleri” olarak karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle, metnin nesnelliği eleştiriye açık durumdadır.